

М. Д. Ходоровський
Національна бібліотека України
імені В.І. Вернадського
м. Київ

ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ МАСОНСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ ХVІІІ СТ. (ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ)

Наукове масонознавче джерелознавство знаходиться ще на початковому етапі свого розвитку. Для видання відповідних покажчиків, довідників, словників необхідно здійснити значну за обсягом роботу, пов'язану з виявленням джерел, їх класифікацію, критичним аналізом тощо.

Доводиться констатувати, що з плином часу втрачено назавжди значну кількість зібрань масонських документів. За наявними даними в державних архівах Вінницької, Житомирської, Київської, Миколаївської, Полтавської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької, Чернігівської областей, Кам'янець-Подільському філіалі Державного архіву Хмельницької області відсутні документальні матеріали про місцеві ложі, що утворилися протягом ХVІІІ ст. Однак у межах означеного періоду, за підрахунками автора цієї статті, в різних регіонах України діяло 39 лож. А саме (за сучасним адміністративно-територіальним поділом): У Вінницькій обл. – 3 ложі, Житомирській – 4, Львівській – 11, Миколаївській – 1, Полтавській – 4, Рівненській – 5, Тернопільській – 2, Харківській – 2, Хмельницькій – 3, Чернівецькій обл. – 2, а також у м. Києві – 2 ложі.

Наведені кількісні показники укладені нами на основі вивчення документів Центральних державних історичних архівів України у містах Києві та Львові, а також документальних матеріалів російських і польських архівних установ. Слід врахувати, що державницька Руїна заварила централізації масонського руху в українських землях, тому перші ложі, що утворилися в них, підпорядковувались осередкам ордену сусідніх держав. Назвемо декілька комплексів документів, зосереджених в державних архівах Російської Федерації і Польщі, в яких містяться важливі відомості щодо масонського руху в Україні та діяльності відчизняних adeptів ордену за її межами:

– Російський державний архів давніх актів: ф. 8 (Калінкін дім і

справи про злочини проти “моральності”), ф. 16 (Внутрішнє правління), ф. 146 (Слідчі справи);

– Центр збереження історико-документальних колекцій (м. Москва Російська Федерація): ф. 730 (Матеріали масонознавця Т. Бакуніної);

– відділ рукописів Державної російської бібліотеки: особові фонди – 14 (В. Арсеньєв), 76 (Ф. Голубинський), 128 (М. Кисельов), 147 (С. Ланської), 237 (Д. Попов);

– Головний архів давніх актів (м. Варшава, Польща): № 847 (Канцелярія сенатора Новосільцева);

– відділ рукописів Національної бібліотеки (м. Варшава, Польща): № 1760 (Бібліотека Замойського статуту).

Зокрема, у польських архівосховищах зберігаються документи, що висвітлюють діяльність перших масонських лож в Україні, зокрема ложі в м. Вишневець на Волині (1742)¹, Провінційної ложі “Досконалої таємниці” в м. Дубно (1780),² ложі “Безсмерття” в м. Немирові і Києві (1784–1787)³.

Розглядаючи друковані джерела, слід, передусім, відзначити виданий у минулому столітті тритомний збірник листів вихованця Києво-Могилянської академії С. Гамалії⁴ – найбільш яскравої постаті у товаристві російських масонів, які діяли у Москві під орудою М. Новикова (1780–1792). Епістолярна спадщина С. Гамалії свідчить про вплив української духовної традиції на розвиток просвітницького напрямку в російському масонстві XVIII ст. Відомості про діяльність вільних мулярів українського походження в ложах Москви і Петербурга знаходимо в працях російських істориків як минулої доби – Я. Барскова, Г. Вернадського, М. Лонгінова, О. Пипіна, Т. Соколовської та інших, так і сучасної – А. Серкова, О. Соловійова та ін.⁵

Окрему групу друкованих джерел становлять енциклопедія вільномулярства, видана німецьким дослідником С. Ленінгом і біобібліографічні словники масонів XVIII–XIX ст., зокрема українського походження, укладені згаданою Т. Бакуніною і польським масонознавцем С. Малаховським-Лемпицьким⁶.

В українській історіографії XIX – поч. XX ст. першочерговою не була проблема всебічного дослідження масонського руху. Окремі його прояви протягом згаданого періоду висвітлювались у працях представників наукових центрів Києва, Харкова, Одеси, Житомира та ін. Масонські джерела використані у публікаціях С. Єфремова, М. Іконнікова, М. Кустодського, О. Лазаревського, В. Переговського, М. Сумцова та ін.⁷

У першій половині 1920-х років вільномулярство увійшло до кола досліджень новоутворених наукових центрів: Історичної секції ВУАН в Києві під проводом М. Грушевського, об’єднання молодих вчених-істориків Одеського інституту народної освіти на чолі з М. Слабченком,

Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури під орудою Д. Багалія. Зокрема, М. Слабченко розглянув масонський рух України в історичній ретроспективі⁸. Проте у добу тоталітаризму гуманістичні засади масонства не узгоджувалися з офіційною ідеологічною доктриною. Масонство одночасно з “попівщиною” звинувачувалося прибічниками цієї доктрини у пропаганді ідеології так званого “абстрактного гуманізму”, аполітичності тощо. В цей період дослідження з історії масонства не друкувались окремими виданнями, а використовувались у монографіях, збірниках з питань революційного руху (переважно декабризму), в нарисах з історії культури, філософії тощо.

Натомість в останні роки з’явилася ціла низка газетних і журнальних публікацій з історії вільномулярства. Разом з тим для українського масонознавства актуальною лишалася проблема ефективного використання рукописних і друканих джерел. Лише на основі ґрунтовної джерельної бази можлива реконструкція цілісної картини розвитку масонського руху в Україні XVIII ст. та наступних періодів.

¹ Відділ рукописів Національної бібліотеки (м. Варшава, Польща), бібліотека Замоїського статуту, № 1760, т. 11, арк. 177.

² Там само, арк. 172

³ Головний архів давніх актів (м. Варшава, Польща), Канцелярія сенатора Новосільцева, № 847, арк. 116.

⁴ Письма С.И.Г. : В 3 т.– М., 1832–1839.– 3 т.

⁵ Барсков Я. Переписка московских масонов XVIII века, 1780–1792.– Пг., 1915.– 338 с.; Вернадский Г. Русское масонство в царствование Екатерины II.– Пг., 1917.– 289 с.; Лонгинов М. Новиков и московские мартинисты.– М., 1867.– 384 с.; Пылин А. Русское масонство XVIII и первая половина XIX в.– Пг., 1916.– 574 с.; Соколовская Т. Русское масонство и его значение в истории общественного движения (XVIII и первая четверть XIX столетия).– Спб., 1907.– 183 с.; Серков А. Российское масонство (1800–1861 годы) : Дис. ... канд. ист. наук.– М., 1990.– 207 с.; Соловьев О. Русское масонство, 1730–1917.– М., 1993.– 265 с.

⁶ Lening C. Encyclopaedie der Freimauerei : In 3 Bd.– Leipzig, 1822–1828.– 3 Bd.; Vakounine T. Le repertoire biographique des francs-maçons russes (XVIII-e et XIX-t siècles).– Paris, 1967.– 640 p.; Malachowski-Lempizki S. Wykaz polskich loz wolnomularskich oraz ich czlonkow w latach 1738–1821.– Krakow, 1929.

⁷ Єфремов С. Масонство на Україні // Наше минуле.– 1918.– № 3.– С. 3–16; Иконников В. Киев в 1654–1855 гг. // Киев. старина.– 1904.– Т. 87.– С. 1964; Кустодский М. Сведения о масонских ложах, бывших в Волынской губернии // Там же.– 1895.– Т. 51, № 11.– С. 62–63; Лазаревский А. Иван Романович Мартос : Биограф. очерк // Там же.– Т. 51.– С. 48–71; Пероговский В. Масонские ложи в

Житомире // *Киевлянин*.– 1879.– № 27.– С. 2; *Сумцов М.* О влиянии малорусской схоластической литературы XVII в. на великорусскую раскольническую литературу XVIII в. и об отражении в раскольнической литературе масонства.– Киев, 1896.– 13 с.

⁸ *Слабченко М.* Масони на Україні та потайні товариства // *Слабченко М.* Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст. : В 2 т.– Х., 1925.– Т. 1.– С. 93–102.